

TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM UYGULAMALARI VE YÖNLENDİRİLMESİ İÇİN GEREKLİ POLİTİKALARIN BELİRLENMESİ

Dr.Filiz PEZİKOĞLU¹, fpezikoglu@hotmail.com

Özet:

Araştırma, Türkiye’de sürdürülebilir tarım yaklaşımına organik tarımın cevap verip veremeyeceğinin ve nedenlerinin ortaya konulması, sürdürülebilirlik bazında hangi sistem ya da sistemlerin uygulanması gerektiğinin öngörülmesi amacıyla yürütülmüştür. Çalışmada, sürdürülebilir tarım kavramı ayrıntılarıyla incelenmiş, konuyla ilgili tüm tarım sistemlerinin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla dünyada ve Türkiye’de en yaygın kabule sahip olan Organik Tarımın Türkiye’deki mevcut durumunun ortaya konulması, genişleme limitleri ile uzun ve kısa vadeli politika ihtiyaçlarının belirlenmesine çalışılmıştır. Ayrıca, diğer ilgili sistemlerin dünyadaki uygulamaları değerlendirilmiştir. Sürdürülebilirlik yaklaşımı içinde organik tarımın diğer sistemlere göre Türkiye’de uygulama alanının çok geniş olması ve sürekli artış kaydetmesi nedeniyle, organik tarım için anket çalışması yapılmıştır.

Organik tarımla ilgili veriler, organik tarımsal üretimde bulunan 163 çiftçi, 8 sertifika ve kontrol kuruluşu ile 11 adet işleyici/ihracatçı firma ile yüz yüze yapılan anket çalışmaları sonucu elde edilmiştir. Çalışmanın ana materyalini bu görüşmeler ile elde edilen veriler ve sürdürülebilir tarımla ilgili olarak dünyadaki uygulamalar, yayınlanmış materyaller oluşturmuştur.

Abstract:

The aim of the study is whether organic agriculture could be an answer or not, or what the answer should be for the sustainability concept in Turkey. .In this study, sustainable agriculture concept was examined in detail and analysed the sustainable agricultural systems. For this purpose the study is containing two main parts. First one is what the present situation about sustainable agriculture is, and the other one is what its future should be like in Turkey. So, it was searched for all sustainable agricultural systems in the world along with the literatures. Questionnaires were used to explain present situation of organic agriculture in Turkey, to explore whether this system is common and applicable in the meaning of sustainability.

Questionnaires were directed towards 163 producers, 8 control and certification organisations, and 11 processor and exporter firms involved in organic agriculture. Main materials in the study consist of the questionnaires and sustainable agricultural system literatures.

Materyal ve Yöntem:

Araştırmada, organik tarım üretiminde bulunan çiftçiler, işleyici/ihracatçı firmalar, sertifikasyon ve kontrol kuruluşlarından, anket yolu ile elde edilen birincil veriler ana materyal olarak kullanılmıştır. Elde edilen veriler, sürdürülebilir tarım uygulamalarının analizi sırasında “örnek olay” incelemesi olarak değerlendirilmek üzere toplanmıştır.

Araştırmanın temel hedefi olan sürdürülebilir tarım uygulamalarının neler olduğu ve bunların tanımlamalarının yapılabilmesi amacıyla da, dünyada ve Türkiye’de gerek organik tarımla ilgili, gerek sürdürülebilir tarımla ilgili olarak yapılmış diğer çalışmalar, makaleler ve yayınlanmış diğer materyaller ikincil veriler olarak kullanılmıştır.

Anket yapılacak çiftçi/üretici ile işleyici/ihracatçı firmalara ait örnekleme sayılarının tespit edilebilmesi amacıyla, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı’ndan elde edilmiş olan veriler kullanılmıştır. Bu amaçla, 6 ilde 163

¹Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü YALOVA,
www.arastirma-yalova.gov.tr

çiftçi/üretici ile görüşülerek anket formları derlenmiştir. Aynı şekilde organik ürün işleyen ve aynı zamanda ihracat yapan 55 firmadan olumlu yanıt veren 11 firmaya anket formları uygulanmıştır. Sertifikasyon ve kontrol kuruluşlarının tümü ile görüşmeler yapılarak, anket formları derlenmiştir.

Çalışmada, Türkiye’de organik tarım yapan işletmeler (çiftçi/üretici), işleyici/ihracatçı firmalar ile sertifikasyon ve kontrol firmaları analitik olarak belirlenmiş ve belirlenen işletmelerden 2004-2005 döneminde bilgiler elde edilmiştir.

Tabakalamada geleneksel organik ihraç ürünlerinin (çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, kuru kayısı) yaygın olarak yetiştirildiği, Aydın, İzmir, Manisa ve Malatya illeri 1. tabakayı ve diğer ürünler için de Kütahya ve Çanakkale illeri 2. tabakayı oluşturmuştur. Her bir tabakadaki örnek hacminin belirlenmesinde organik üretim alanlarına göre, %90 güven aralığında, %20 hata payı ile aşağıdaki formül kullanılmıştır (Dixon, ve Massey 1969);

$$n = \frac{S^2 t^2 N}{(N-1) E^2 + S^2 t^2}$$

n: Örneğe girecek işletme sayısı

N. Tabaka büyüklüğü

S²: Tabakanın varyansı

t: Standart normal dağılım değeri (%90 güven aralığında 1,645)

E: Hata payı (%20)

Araştırmada, organik tarımla ilgili olarak toplanan birincil verilerin yanında, dünyada ve Türkiye’de sürdürülebilir tarım kavramı ve uygulamalarını içeren yerli ve yabancı kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde ortalamalar, % hesapları ve grafiklerden yararlanılmıştır. Özellikle firma sayılarının az olması nedeniyle, firmalara ait verilerin değerlendirilmesinde, firma sayıları belirtilmiştir.

Derlenen birincil ve ikincil kaynaklı verilerin ışığında, sonuç ve öneriler kısmında, organik tarımın Türkiye’deki uygulama şeklinin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerini ortaya koyan bir SWOT analizi yapılmıştır (Houben ve ark. 1999).

Sonuçlar ve Tartışma:

Tarımda sürdürülebilirlik kavramı, 1990’ların başından itibaren dünyada önem kazanmaya ve mevcut tarımsal sistemler bu konuda sorgulanmaya başlanmıştır. Ancak, 1910’lu yıllarda ekolojik tarım, 1924 yılında biyodinamik tarım yöntemi, 1930’lu yıllarda ise “kapalı sistem tarım” fikir ve düşünceleri ortaya çıkmıştır.

Tarım, Brundtland Raporunda Gıda Güvenliği, Türler ve Ekosistemler, Enerji ve Sanayi başlıkları altında farklı açılardan ele alınmıştır. Bu uluslar üstü rapor, pek çok ülkede ulusal çıkarlar esas alınarak, ulusal öngörülerine göre irdelenmiş ve farklı anlayışlarla uygulanmaya başlanmıştır (Anonim 1991b).

1983 yılında dünyanın birçok ülkesinden katılan liderler ve gruplar tarafından uluslararası Sürdürülebilir Tarım Alyansı adıyla kurulan kuruluş, sürdürülebilir tarımı “ekolojik sesli, ekonomik varlığı devam ettirebilir, sosyal adalete dayalı ve insancıldır” şeklinde tanımlamaktadır. Bu dört amaç, üretim ve pazarlamadan işleme ve tüketime kadar her tarım sistemine uygulanabilir. Sürdürülebilir sistemlerin yaratılması gerektiğinde, hangi yöntem uygulanabilir ya da uygulanamaz düşüncesine takılmadan, eski tarımsal uygulamalar ile yenilenebilir ve değiştirilebilir durumlar dikkate alınarak temel standartlar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Tanım içinde yer alan ve aynı zamanda birlikte dikkate alınması gereken bu dört amaç aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır (Anonim 2004b);

Sürdürülebilir tarım kavramı, çevresel değişimlerin üretim üzerindeki baskıları üzerine ortaya çıkan ve dört farklı (ekolojik seslilik, ekonomik olarak devamlılık, sosyal adalet ve insancılık) ilkenin eş zamanlı olarak dikkate alınmasını öneren bir düşünce sistemidir.

Sürdürülebilir tarımın, farklı ülkelerde farklı şekillerde göz önüne alındığı görülmektedir. Bu durum ülkelerin önceliklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dört ilkenin eş zamanlı kullanımı, eşit kullanımı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle, zayıf ve güçlü sürdürülebilirlikten bahsedilmektedir. Kaynakların ihtiyaç duyanlara adil dağıtımı gibi, bu ilkelerin de adil bir ağırlıkta kullanılarak, ülkesel ya da bölgesel politikaların belirlenmesi gerekmektedir.

Dünya genelinde, sürdürülebilir kalkınma ile birlikte ele alınan sürdürülebilir tarım uygulamalarının ülkelerin makro politikaları içinde, ülkesel ya da bölgesel düzeyde ele alındığı görülmektedir. Bu durum, özellikle nüfus baskısı fazla olan, yani gıda ihtiyacı yüksek olan ve farklı ekolojilere sahip ülkelerde, farklı uygulamaların birlikte değerlendirilmesini gündeme getirmektedir. Avrupa Birliği, gıda ihtiyacını fazlası ile karşılayabilmesine rağmen, çeşitli uluslararası (DTÖ, DÇKK, İDÇS gibi) anlaşmaların gereklerini yerine getirmekle yükümlü olduğundan ve tüketicilerde meydana gelen çevre bilincine yanıt verebilmek amacıyla, Birlik için gerekli orta ve uzun dönemli politikalarını belirlemiştir. Birlik'e yeni katılan ülkeler ile eski üye ülkeler için farklı destekleme politikaları benimsemiştir. Buna göre, eski üye ülkelerde tarımın sürdürülebilirliğinin sağlanması için, arazinin ve tarımın terk edilmesini önleyici destekleme sistemleri geliştirmektedir. Yeni üye ülkelerde ise, kırsal alanlar başlığı altında tarımda desteklemeler devam edecektir. Ancak, dikkat edilen konu, tarımsal üretimin çevre, insan ve hayvan sağlığını dikkate alan tekniklerle yapılmasıdır.

Organik tarım düşüncesi, tarımsal üretimde özel tekniklerin kullanımını önerirken, bu tekniklerin kullanımı ile birlikte toprak verimliliğinin devamlılığı, toprak ve su kaynaklarının temiz kalmasına odaklanmakta, bu düşüncenin insan ve hayvan sağlığını da beraberinde getireceğini belirtmektedir. Ancak, bu felsefe organik tarımın küreselleşmesinde ve ticari bir marka olmasında yeterli olmamıştır. Bu nedenle, özellikle az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde organik tarım, organik ürün odaklı bir sektör haline gelmiştir. Bu durum, yapılan bu çalışma sırasında da sahada gözlenmiştir.

Örnekleme kapsamında bulunan çiftliklerde, arazi ve işgücünün sınırlılığının organik üretim için de geçerli olduğu görülmektedir. Buna göre, işletmenin toplam arazisinin, işletmeler ortalamasına bakıldığında 20 ila 200 dekar arasında olduğu, ancak işletme arazisinin yaklaşık %48.00'inin organik üretime ayrıldığı görülmektedir. Yine işletmelerin büyük oranda özmülk araziye sahip olduğu, üretimde kullanılan aile işgücünün 422,80 EİG olduğu izlenmektedir. İşletmeler genelinde organik üretime ayrılan alan, ilk başlanılan yıla göre artış gösterirken, bu oran İzmir ve Aydın'da azalma şeklinde gerçekleşmiştir. Üreticiler genel olarak ilköğretim seviyesinde öğrenime sahiptir.

İncelenen işletmelerin %72,39'u organik üretimi sözleşmeli olarak yaptıklarını belirtmiştir. Ancak, organik ürünlerin satış kanalı incelendiğinde, araçların diğer konvansiyonel sistemlerde olduğu gibi, burada da önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Yine işletmelerin yarıya yakını sözleşmeli üretimde karşı taraf olarak işleyici/ihracatçı firmalarla çalışmaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, fiyat primi ortalama %11,57 civarındadır. Prim miktarı ürüne, firmaya ve yörelere göre farklılıklar göstermektedir. İşletmeler, eğer girdi yoğun üretim yapılan bölgelerde ise prim artabilmektedir. Ancak, geleneksel tarım yapılan bölgelerde, organik tarım yöntemine yakınlık söz konusu olduğu için prim düşük düzeylerde tutulabilmektedir. Aynı şekilde, çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, kuru kayısı gibi belirli bölgelere özel ürünlerde prim artabilmektedir. Çiftçilerin bilinç ve eğitim düzeyine göre, doğru yetiştirme tekniklerini kullanarak daha kaliteli üretim yapmaları durumunda da prim yükselmektedir.

İşletmeler genelinde verimde görülen değişimler için verilen yanıtlar içinde, verimin değişmediğini belirtenler %39,88; verimin azaldığını belirtenler %22,09 oranında yer almaktadır. Kaynak taramaları sırasında da görüldüğü üzere, organik tarımda verim konusu yapılan bilimsel araştırmalarda da farklılık göstermektedir. Verimin ekolojinin durumu,

bölgenin hastalık ve zararlıdan temiz olması, tür ve çeşitlerin reaksiyonları, yaşlı bitki ve hayvanlarda stres oluşması, verim değişimlerinin izlendiği dönemlerin uzun ya da kısa oluşu gibi konulara göre değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Organik tarımda, sistemin ekonomikliği tartışılırken üzerinde en fazla durulan ve araştırma yapılan konular arasında verim ve maliyet karşılaştırmaları bulunmaktadır. Bir çok araştırmada organik üretim, konvansiyonel diğer sistemlerle karşılaştırılmıştır. Genel olarak, verimin girdi yoğun işletmelerde ve bu nedenle gelişmiş ülkelerde diğer sistemlere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşan araştırmalar olduğu gibi, potansiyel verime ulaşamamış, işgücü yoğun ve düşük sermaye sahibi işletmelerde bu sistemde verim artışları oluştuğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır.

İşletmelerin genelinde sertifikasyon ve kontrol masrafları, sözleşmeli firmalar tarafından karşılanmaktadır. Bu masrafı çiftçinin kendisinin karşılama oranı Malatya ilinde diğerlerine göre farklı çıkmıştır. Sertifikasyon ve kontrol masrafının sözleşmeli firmalar tarafından ödenmesi, sistemin ana dışlısının işleyici/ihracatçı firmalar olduğunu yeniden gündeme getirmektedir. Üretilen organik ürünlerin, dış satıma yönelik ürünler olduğu ve sistemde sözleşmeli tarım modelinin yaygın olduğu görülmektedir.

Organik tarım sistemlerinde ve diğer pek çok sürdürülebilir tarım sisteminde, üretimde kullanılan girdilerin işletme içinden sağlanması, yani kapalı bir üretim sisteminin oluşturulması esas hedef olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin kapalı bir sistemde çalışmaları ile, işletmenin üretim maliyetinde kısmi düşüşler oluşturmak, tali olarak tanımladığımız pek çok yan ürünün işletmede organik olarak yetiştirilerek, organik sisteme dahil olması ile üretimin tamamen organik yapılması öngörülmektedir. İncelenen işletmelerin yarıya yakınında büyük ve küçükbaş hayvan sermayesi bulunmaktadır.

Organik tarım yöntemi ile ilgili olarak çiftçiler ve firmalar düzeyinde eğitim, bilgi ve bilinç seviyesi son derece yetersizdir. Eğitimde, görsel medya araçları içinde televizyonun daha fazla kullanılabileceği, çiftçilerin tercihleri açısından dikkat çekicidir.

İşletmeler genelinde organik üretim konusunda bilgi kaynakları büyük bir farklılık göstermemektedir. Ancak, bilgi akışı son derece yetersizdir. Bitki besleme ve bitki koruma açısından kullanımına izin verilen girdilerin kısıtlı olması, organik tarımda alternatif yetiştirme tekniklerinin süreklilik göstererek yenilenmesi ve uygulamaya aktarılmasını gerektirmektedir. Çalışma kapsamında değerlendirilen işletmeler için en önemli bilgi kaynağını sözleşmeli firmanın teknik elemanları ve araçlar oluşturmaktadır. Diğer bilgi kaynaklarını ise, tarım teşkilatları, basın-yayın, kooperatif başkanları, üniversiteler, komşu ve kendi bilgileri oluşturmaktadır.

Üreticilerin 1/4'i organik tarımda daha fazla işgücü ihtiyacı bulunduğunu belirtmiştir. Bu durum işletmelerde daha önceki uygulamalara göre organik üretimdeki uygulamalar arasındaki farklılıkta da kendini göstermektedir. Genel olarak düşük gerçekleşen bu oran illerdeki organik tarım anlayışından dolayı iller arasında büyük farklılıklar bulunmasından kaynaklanmaktadır. Organik tarımda daha bilinçli olan Malatya'daki işletmeler içinde organik tarımın işgücü ihtiyacını artırdığını belirten üreticiler yüksek orandadır. Aynı şekilde organik tarımı geleneksel tarım yöntemlerini değiştirmeden gerçekleştiren Kütahya ilindeki işletmeler ise bu sistemin işgücü ihtiyacını artırmadığı görüşündedir. İşgücü ihtiyacını artıran nedenler içinde, hayvan gübresi uygulaması, mekanik ot ve zararlı mücadelesi, budama gibi yetiştirme tekniklerine daha fazla dikkat edilmesi gelmektedir.

İşletmelerde organik tarımda yaşanan sorunlar sırasıyla; ürün fiyatının düşük olması, hastalık, zararlı ve yabancı ot kontrolü ve toprak/ürün verimliliğinin düşük olması konularında yoğunlaşmaktadır. Yüksek oranda hastalık ve zararlı ile karşılaşılması, organik tarımda, bitki ve hayvan sağlığı konularını güncel ve önemli tutmaktadır.

İşleyici/ihracatçı firmalar bazında elde edilen bulgulara göre, firmalardan yalnız ikisinde yabancı ortaklık bulunmaktadır. 11 firmadan 7'si organik üretimde işleme kapasitesini

artırmayı düşünmektedir. Kapasite artırımı düşünen firmalar, organik sektörünün katma değeri yüksek ve dış pazarlarca talep edilmesi nedeniyle gelecek beklentisinin olduğu görüşünü bildirmişlerdir. Yine 11 firmadan 9'u organik ürün ihracat kapasitesini de artırmayı hedeflemektedir. Organik üretimin Türkiye'de yaygınlaşma potansiyeli olduğunu savunan 9 firmaya göre, ülke coğrafyasının uygun olması, ürün çeşitliliğinin yüksek olması, işgücü yoğun üretime adapte olabilecek tarım işletmelerinin varlığı, AB katılım süreci, katma değer oluşturan yeni bir ürün olması bu potansiyeli yükseltmektedir.

Sözleşmeli üretimde, üretim alanının seçiminde firmanın ihraç ürününün yetiştiği bölgeler ile bakımsız ve bakir alanları tercih ettikleri görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri, ihracat bağlantısı yapılmış olan ürün miktarını kalıntı riskinden korumaktır. Bir diğeri ise, bu bölgelerde hastalık ve zararlı riskinin daha düşük olması ve toprakta kalıntı riskinin olmayışı olarak nitelendirilebilir. Sözleşmeler işleme, ambalajlama ve taşıma ile diğer pazarlama hizmetleri açısından sezonluk olarak yapılmaktadır.

Firmaların organik üretimle ilgili olarak karşılaştıkları sorunlar içinde, eğitim ve bilgi seviyesinin düşük olması, üretim maliyetinin yüksek olması (sertifikasyon ve kontrol masrafları, teknik eleman çalıştırma, projeleme ile primli alım gibi nedenlerden dolayı) ve firmalar arası haksız rekabet gibi konular ağırlıklı olarak yer almaktadır.

İhracatta malın geri dönmemesi için firmalarda alınan tedbirler içinde, işleme sırasında teknolojik kontroller, gönderilecek parti mal için numunenin önceden analiz ettirilmesi, güvenilir üreticilerin seçilmesi, üretici bilinçlenmesine yönelik eğitimler verilmesi bulunmaktadır.

İhracattaki sorunlar ise, ihracatçı firmalar arasındaki haksız rekabet, karantina hizmetleri sırasında yaşanan sorunlar, farklı ülkelerde farklı standartların kabul edilmesi olarak sıralanmıştır.

Organik üretimde yaşanan sorunların aşılabilmesi amacıyla talep edilen AR-GE çalışmaları, bitki korumaya ve bitki beslemeye yönelik organik yöntemlerin ortaya konulması olarak özetlenmiştir.

Sertifikasyon ve kontrol kuruluşları ile yapılan anket çalışması sonuçlarına göre, Türkiye'den yapılan organik ürün ihracatında 1995 yılına kadar, yurt dışındaki sertifikasyon ve kontrol kuruluşlarının devrede olduğu görülmektedir. Kuruluşlar, Türkiye'de yayınlanan organik tarım yönetmeliğinin yanı sıra, yurt dışına gönderilecek ürünlerde talep nedeniyle, farklı ülke ve kuruluşlara ait özel standartlara göre de sertifika vermektedirler. Kontrol zaman ve sayılarının belirlenmesinde, öncelikle ürün ve bölgeye özel bir risk haritalaması yapılmaktadır. Kontrol sayıları aynı zamanda, kontrol edilen sürece göre de değişmektedir.

Kaynaklar:

Anonim 1991b, Ortak Geleceğimiz. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu (Çeviri; B. Çorakçı). Türkiye Çevre ve Kalkınma Sorunları Vakfı Yayını, Ankara. 452 s.

Anonim 2004b, World Agriculture Towards:2015-2030, An FAO Perspective. (Ed: J. Bruinsma). Earthscan Publications Ltd. London. 432 p.

Dixon, W.J. and F.J., Massey. 1969. Introduction to Statistical Analysis. Mc Graw-Hill Book Company, Kogakasha. 80 p.

Houben G., K. Lenie and K. Vanhoof. 1999. A Knowledge Based SWOT-Analysis Systems as an Instrument for Strategic Planning in Small and Medium Sized Enterprises. Decision Support Systems 26. Elsevier Science B. V. p: 125-135.